

بررسی حقوق کودکان کار در قوانین کشور جمهوری اسلامی ایران و بررسی چالش های آن

مریم انصاری^۱

^۱ کارشناسی ارشد حقوق عمومی، بندرعباس

نام و نشانی ایمیل نویسنده مسئول:

مریم انصاری

Maryamansari50@yahoo.com

چکیده

از جمله اقدامات ضد اخلاقی عصر حاضر که گریبانگیر کشورها شده است مسئله کار کودکان زیر سن قانونی است. و کشور ما نیز از این معضل مصون نمانده است. حال با توجه ویژه ای که اسلام به حفظ کرامت مخصوصا در کودکان دارد در این نوشتار تلاش شده است کودکانی را که به هر دلیلی تن به کار در سن غیر متعارف می دهند از لحاظ قوانین اسلامی مورد بررسی قرار گیرد. از بررسی قوانین کار که سن قانونی ۱۵ سال تمام است. و کمتر از آن به عنوان کار کودکان منع قانونی دارد ولیکن بر پایه قانون استخدام کشوری سن قانونی کار ۱۸ سال تمام است. که این به نوعی تناقض در قوانین است اما همین قوانین نیز اجرایی نمی شود که در این مقاله به بررسی حقوق کودکان کار در قوانین کشور جمهوری اسلامی ایران و بررسی چالش های آن پرداخته می شود.

واژگان کلیدی: کودکان کار، حداقل سن اشتغال، حقوق کار کودکان

مقدمه

روز ۲۲ خرداد ماه هر سال برابر با ۱۲ ژوئن در تمام کشورهای جهان روز منع کار کودک اعلام شده است. به این ترتیب در کشور ما نیز این مسئله صادق است اما با وجود قوانین حقوق کار موجود، فقر و تنگدستی در یک خانواده، بی سرپرست بودن کودکان و عدم حمایت کامل جامعه برای ایجاد رفاه نسبی این اقشار منتهی به اجبار کودکان برای پرداختن به اشتغال برای امرار معاش خود و خانواده شده است. این خود عامل مهمی است که باعث کم رنگ شده و گاه کم اهمیت شدن این روز در جامعه است. در مقاله حاضر سعی شده است به بررسی ابعاد چالش حقوق کار کودکان در جامعه پرداخته شود.

پیشینه ی نقد کار کودکان

از همان سده ی ۱۹، هنگامی که پل لافارگ آسیب های انقلاب صنعتی را مشاهده کرد، فکر ساختن ماشین هایی برای بزرگسالان امکان پذیر شده بود، اما به جای این اقدام، صاحبان صنایع بافندگی کار کودکان را چنین توجیه می کردند که فقط کودکان می توانند با جثه های کوچک شان به زیر ماشین آلات بخزند و نخ و رشته های گسیخته را گره بزنند. چنان که انگار تصور ساختن ماشین آلات «خاص» بزرگسالان امکان نداشته است. این نسل های پیاپی کودکان بودند که به اجبار در برابر ابعاد ماشین آلات کمر خم کردند و نه این که ماشین آلات ویژگی انسانی را رعایت کرده باشد. در دهلیزهای معادن، کودکان واگن ها کوچک پر از زغال سنگ را که از راهروهای تنگ می گذشت، به ادعای استثماریکنندگان شان، «به راحتی» به جلو هل می دادند. (صفدری ۱۳۹۱، ۲۰)

کودکان کار

کودکان کار به کودکان کارگری گفته می‌شود که به صورت مداوم و پایدار به خدمت گرفته می‌شوند که این امر آنها را در بیشتر اوقات از رفتن به مدرسه و تجربه دوران کودکی بی‌بهره می‌سازد و سلامت روحی و جسمی آنها را تهدید می‌کند. کودکانی که دست‌های کوچکشان، پینه بسته است، زیبایی صورت‌هایشان زیر لایه‌های چرک و سیاهی پنهان شده و پاهای خسته به کفش‌های پاره و نامناسب عادت کرده است، این‌ها کودکان کار هستند. کار کودک نزد بسیاری از کشورها و سازمان‌های بین‌المللی فعالیتی استثنائی تلقی می‌شود. تعریف کودکان کار در کشورهای مختلف یکسان نیست به گونه‌ای که در برخی کشورهای آسیایی کار افراد در گروه سنی ۸ تا ۱۳ ساله در زمره کار کودکان قرار می‌گیرد، اما عمده تعریفی که شامل بیشتر کشورهای جهان از جمله ایران می‌شود اشتغال کودکان زیر ۱۵ سال است.

در بیشتر کشورهای جهان، کار کودک شامل کار در مزارع، کارخانه‌ها، معادن و بخش‌های خدماتی است و مشاغل کاذبی چون دستفروشی را هم در بر می‌گیرد؛ کودکان کار اکثراً به صورت آزاد یا خیابانی، نیمه وقت و تمام وقت، فصلی و کارمزد مشغول کار هستند.

کار کودکان بسیار معمول است و می‌تواند شامل کار در کارخانه، معدن، روسپی‌گری، کشاورزی، کمک در کسب و کار والدین، داشتن کسب و کار شخصی (مانند فروش غذا) یا کارهای نامتعارف باشد. ناپذیرفتنی‌ترین شکل‌های کار کودکان استفاده نظامی از کودکان و تن‌فروشی کودکان است. موارد کم‌تر جنجالی و معمولاً قانونی (با بعضی محدودیت‌ها) شامل کار کشاورزی در ایام تعطیلی مدرسه (کار فصلی)، کسب و کار خارج از ساعات مدرسه و همچنین بازیگری یا آوازخوانی کودکان می‌باشد. کودک در درجات مختلف در طول تاریخ وجود داشت اما با آغاز سوادآموزی همگانی و تغییراتی که در شرایط کار طی صنعتی شدن به وجود آمد و ظهور مفاهیم حقوق کارگر و حقوق کودکان مورد نقد و بحث عمومی قرار گرفت. کار کودکان همچنان در جاهایی که سن ترک مدرسه پایین است شیوع دارد. بر اساس آمار سازمان جهانی کار، سالانه ۲۵۰ میلیون کودک ۵ تا ۱۴ ساله در جهان محروم از کودکی می‌شوند. طبق این آمار ۱۲۰ میلیون نفر از آنها وارد بازار کار شده و مشغول به کار تمام‌وقت هستند. ۶۱ درصد این کودکان در آسیا، ۳۲ درصد در آفریقا و ۷ درصد در آمریکای لاتین زندگی می‌کنند. قاچاق انسان از راه‌های عمده وارد کردن این کودکان به بازار است. به جز کارگری برده‌وار، روسپی‌گری و فروش اعضای بدن کودکان، از دیگر سرنوشت‌های کودکان قاچاق است. در کنار حضور کودکان کار در کشورهای جهان سوم، پدیده کودکان کار در کشوری همچون ایالات متحده آمریکا نیز به چشم می‌خورد. در حدود ۵۰۰،۰۰۰ کودک در حال کار در مزارع آمریکا هستند و قانون حمایت از این افراد از قبل از جنگ جهانی دوم تا به امروز دست‌خوش تغییر نشده است. این گروه را کودکانی تشکیل می‌دهند که غالباً از گروه مهاجرانی بوده‌اند که به طور غیر قانونی از آمریکای لاتین به ایالات متحده آمریکا مهاجرت کرده‌اند. بر اساس گزارش دیده‌بان حقوق بشر، حداقل ۴۳ کودک بر اثر سوانح در حین کار جان خود را از دست داده‌اند. براساس آمارهای موجود بیش از ۲۵۰ میلیون کودک (۱۴-۵) که معمولاً زیر سن قانونی کار می‌کنند، در کشورهای در حال توسعه است. اگر سن پایان کودکی را براساس پیمان نامه حقوق کودک زیر ۱۸ سال در نظر بگیریم، در سال ۲۰۰۲ بیش از ۳۵۰ میلیون کودک و نوجوان به جای پرداختن به تحصیل، کار می‌کنند.

در ایران نیز تعداد کودکان کار به دلایل گوناگون رو به افزایش است اما آمار دقیقی در مورد کودکان کار وجود ندارد. بیش از ۲۰ هزار نفر کودک کار در تهران تأیید شده است. در آمار تخمینی سازمان جهانی کار در سال ۱۹۹۵ بیش از ۴/۷۱ درصد کودکان بین ۱۰ تا ۱۴ سال در ایران از لحاظ اقتصادی فعال هستند.

براساس سرشماری سال ۱۳۷۵ نیز، بیش از ۴ درصد جمعیت شاغل کشور را گروه سنی ۱۰ تا ۱۴ سال تشکیل می‌دهند بر اساس این همین آمار جمعیت شاغل کشور ۱۴/۵ میلیون نفر بوده است که ۴ درصد آن در حدود ۶۰۰ هزار نفر می‌شود. در سال ۱۳۷۵ حدود ۳۸۰ هزار کودک در سن ۱۰ تا ۱۴ سال در ایران کار ثابت داشته است

آسیب پذیری کودکان در برابر کار

متأسفانه کودکان کاری که به منظور کسب درآمد به فعالیت‌های تولیدی، خدماتی یا مشاغل کاذب روی می‌آورند، از بسیاری از حقوق اولیه انسانی، حق آموزش و تحصیل باز می‌مانند، سلامت جسمی و روانی این کودکان به شدت در معرض انواع آسیب‌ها و خشونت‌های جسمی و حتی جنسی قرار می‌گیرد و در آینده با افسردگی، سوء تغذیه و انواع بیماری‌های روحی و جسمی مواجه می‌شوند.

فردی که از کودکی به جای تحصیل و تفریح، موظف به تامین اقتصادی و معیشتی خود و خانواده خود است، کودکی خود را تباه شده می‌بیند و هیچگاه فرصتی برای آموزش و پرورش یا مهارت آموزی که بتواند تامین کننده ضمانت شغلی او در آینده باشد، پیدا نمی‌کند. کودکان کار در شرایط بسیار نامطلوب از نظر تغذیه، بهداشت و انجام کارهای خطرناک و حاد به سر می‌برند. این کودکان می‌توانند به راحتی بازپچه دست بزهکاران حرفه ای اعم از سارقین یا باندهای توزیع مواد مخدر، عوامل ایجاد خانه های فساد... قرار گیرند؛ و همچنین عدم بهره گیری از آموزش و تحصیل علم و فن، قدرت رقابت با سایر کودکان در ایجاد یک زندگی سالم را هر چه بیشتر از این کودکان سلب می‌کند با آغاز سوادآموزی همگانی و تغییراتی که در شرایط کار، طی صنعتی شدن به وجود آمد و ظهور مفاهیم حقوق کارگر و حقوق کودکان مورد نقد و بحث عمومی قرار گرفت، کار کودکان همچنان در اقصا نقاط دنیا که سن ترک تحصیل پایین است شیوع دارد (حقوقی قضایی باشگاه خبرنگاران، ۱۳۹۳)

تأثیرات اقتصادی - اجتماعی کار کودکان

کار کودکان سبب افزایش سود و انباشت سرمایه برای کسانی می‌شود که کودکان را مورد استثمار قرار می‌دهند و در نتیجه فاصله طبقاتی را در جامعه بیشتر می‌کند و فقر و تهیدستی را افزایش می‌دهد. کودکان را از دستیابی به دانش و مهارت کافی باز می‌دارد و در نتیجه بهره وری نیروی کار را در جامعه کاهش می‌دهد. آسیبهای اجتماعی مانند اعتیاد، بزهکاری، استثمار، تبعیض، فقر و... افزایش می‌یابد و در نتیجه سلامت اجتماعی را به مخاطره می‌اندازد و مانع پیشرفت و توسعه جامعه می‌گردد.

کودکان کار چاره‌ای ندارند جز آن که خرج اعتیاد پدر عصبانی خود را بدهند و زندگی مادر مریض و معتاد خود را تأمین کنند، مادری که معلوم نیست آن‌ها را به دنیا آورده یا به قیمتی ناچیز خریده است، که بر اساس ماده ۳۲ پیمان جهانی حقوق کودک، آنان باید در برابر هر کاری که رشد و سلامت آن‌ها را تهدید می‌کند حمایت شوند و دولت‌ها باید سن کار و شرایط کار کودکان را مشخص کنند.

کودکانی که وظیفه دارند بخشی از زندگی پر مصیبت خانواده را بچرخانند، کودکانی که شناسنامه ندارند، گاهی اوقات در ازای مقداری پول معامله می‌شوند و دیگر مهم نیست، زبردست سرپرستان سنگدل و خشن، بر سر جسم و روح این کارگران معصوم چه می‌آید. بهره‌کشی از نیروی کار کودک، ریشه در عوامل مختلف اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی دارد به نحوی که فقر اقتصادی، بیکاری والدین، اعتیاد و طلاق و شکاف طبقاتی از مهمترین عوامل افزایش کودکان کار در یک جامعه به شمار می‌رود، خانواده فقیری که اکثر درآمد خود را برای خرید غذا صرف می‌کند، به درآمد کودک خود برای بقا نیاز اساسی دارد البته فقر تنها دلیل کار کودکان نیست و نمی‌تواند به تنهایی عاملی برای بردگی و دیگر انواع اشتغال باشد.

با توجه به آمارها و گزارش‌های موجود حمایت از کودکان کار به عنوان قشری آسیب‌پذیر امری ضروری است هر چند که فعالیت‌ها و تلاش‌های بسیاری برای ساماندهی کودکان کار در کشور صورت گرفته و انجمن‌های حمایت از کودکان کار با پی‌ریزی انواع برنامه‌ها و طرح‌های ویژه تلاش کرده‌اند تا کودکان کار را شناسایی و زمینه فراهم کردن امکانات و تسهیلات و بهره‌مندی از حداقل نیازها برای این کودکان را فراهم کنند اما آنچه مسلم است تمام انواع کار کودک به خصوص بدترین اشکال آن باید ریشه‌کن شود چرا که کار کودک نه تنها بنیان طبیعی و حقوقی انسانی را پایمال می‌کند بلکه تهدیدی جدی برای آینده اجتماعی و رشد و پیشرفت اقتصادی محسوب می‌شود.

به نظر می‌رسد که پدیده کودکان کار نیازمند یک اجماع واحد و تعامل همه جانبه از سوی دستگاه‌های دولتی و نهادهای اجتماعی و غیردولتی است، تعاملی که می‌تواند ماحصل آن شناسایی کودکان کار، ایجاد مشاغل پایدار برای خانواده‌های آنان، گسترش حیطه نظارت سازمان‌های دولتی نظیر بهزیستی و معرفی کودکان کار به سازمانهای مردم نهاد آبرای حمایت و پوشش باشد (حقوقی قضایی باشگاه خبرنگاران، ۱۳۹۳).

بررسی کودکان کار در قوانین و تحلیل چالش‌های آن

شکل‌گیری مقررات حمایتی در عرصه بین‌المللی ناظر به مقررات مقاله نامه شماره ۵ مصوب ۱۹۱۹ سازمان ملل متحد است که به موجب مقاله نامه شماره ۵۹ مصوب ۱۹۳۷ مورد تجدید و اصلاح قرار گرفت. در ایران در تاریخ ۲۸ اردیبهشت ۱۳۲۵ اولین متن قانونی کار به تصویب هیئت وزیران رسید؛ که در آن فصل ۴ به کودکان اختصاص یافت. در قانون کار مصوب ۱۷ خرداد ماه ۱۳۲۸ و قانون کار مصوب ۲۶ اسفند ۱۳۳۷ و همچنین قانون تشدید مجازات به کار گماردن اطفال کمتر از ۱۲ سال در کارگاههای فرش بافی مصوب دی ماه ۱۳۴۷ و لایحه کار کشاورزی مصوب ۱۳۵۳ نیز قواعدی در جهت حمایت کودکان و نوجوانان وضع گردیده است. بعد از پیروزی انقلاب نیز با تصویب قانون کار در

سال ۱۳۶۹ و اختصاص مبحث پنجم از فصل سوم آن قانون به شرایط کار نوجوانان که از مواد ۷۹ تا ۸۴ را در بر می گرفت. از سوی دیگر ماده ۸۴ قانون کار پیش‌بینی کرده است که در مشاغل و کارهایی که ماهیت آن برای سلامتی یا اخلاق کارآموزان و نوجوانان زیان‌آور است، حداقل سن کار ۱۸ سال تمام خواهد بود که تشخیص این امر با وزارت کار و امور اجتماعی است (حقوقی قضایی باشگاه خبرنگاران، ۱۳۹۳). مسئله حمایت از کار نوجوان مورد توجه قانونگذاران قرار گرفته است. (موسوی ۱۳۵۸، ۳۸۵) در ایران مواد قانون کار، اشتغال به کار کودکان زیر ۱۵ سال را ممنوع دانسته است و کارگری که سن آن بین ۱۵ تا ۱۸ سال تمام باشد کارگر نوجوان نامیده می شود. البته کارگران شاغل در کارگاه‌های خانوادگی که کارفرمای آن‌ها، همسر یا بستگان و خویشاوندان نسبی درجه یک باشند، مشمول قانون کار نیستند در نتیجه حداقل سن کار در مورد چنین کارگرانی رعایت نمی‌شود؛ بر اساس قانون کار اگر یک کارفرما کودک زیر ۱۵ سال را به کار بگیرد، متخلف خواهد بود و برای نخستین بار مجازات نقدی، بار دوم مجازات نقدی و حبس و بار سوم علاوه بر این موارد، کارخانه یا کارگاه پلمپ و پروانه کار فرد متخلف ابطال خواهد شد.

در عرصه بین‌المللی به عنوان مهمترین اسناد می توان مقاله نامه شماره ۵۹ و نیز توصیه نامه شماره ۵۲ اشاره نمود. (انجل ۱۹۹۵، ۲۴). با توجه به الحاق جمهوری اسلامی ایران (قانون اجازه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون ۱۳۷۲) به کنوانسیون حقوق کودک (مجمع عمومی سازمان ملل متحد ۱۹۸۹) (روشن ۱۳۸۹، ۲۸۸) پیمان جهانی حقوق کودک، یک پیمان نامه بین‌المللی است که برای دفاع و حمایت از حقوق کودکان تهیه شده است، این پیمان که پس از ۱۰ سال گفتگو میان کشورهای عضو سازمان ملل در سال ۱۹۸۹ میلادی تدوین شد و در سال ۱۹۹۰ به اجرا درآمد؛ به طور کلی چهار محور بقا، رشد، حمایت و مشارکت را در ارتباط با کودکان مورد توجه قرار می‌دهد.

این کنوانسیون در حکم قانون است و لذا توجه به ماده ۳۲ ضروری است (مهدوی مزینانی، زمینیانی، م. ۱۳۹۰). سال ۱۳۷۳، دولت ایران پیمان نامه جهانی حقوق کودک را امضا کرد و تعهدات مربوط به کودکان کار و خیابانی را به صراحت پذیرفت، اما با گذشت ۱۷ سال، هنوز این قشر به رسمیت شناخته نشده‌اند، دلیل این مدعی نیز نبود آمار دقیق از این کودکان در کشور است. مهم‌ترین وظیفه دولت در این خصوص ایجاد حق هویت برای کودکان، صدور کارت شناسایی و اجازه تحصیل در مدارس است، اما در عمل جز سیاست‌های نافرجام ضربتی و سرکوبی گام دیگری برداشته نشده است. با وجود این، ملاحظاتی در قانون کار وجود دارد که باعث می شود تحقق مفاد آن، در رابطه با کار کودکان و نوجوانان با چالش مواجه گردد: برای مثال، مواد ۱۸۸، ۱۹۱ و ۱۸۹ امکان مستثنا شدن کارگران کارگاه‌های خانوادگی، کارگران کارگاه‌های کوچک کمتر از ۱۰ نفر و هم چنین برخی از فعالیت‌ها در بخش کشاورزی و دامداری از شمول قسمتی از قانون کار را فراهم می کند. استثنائات فوق باعث می شود تا بسیاری از کودکان، نوجوانان و جوانان شاغل در بخش‌های غیردولتی (که اکثریت شاغلان نوجوان و جوان را تشکیل می دهند) از مزایای رفاهی در نظر گرفته شده توسط قانون کار محروم شوند (مهدوی مزینانی، زمینیانی، م. ۱۳۹۰).

نتیجه‌گیری

اشتغال به کار کودکان آسیب جبران‌ناپذیری به بدنه جامعه وارد می کند، افزایش کودکان کار می تواند حرکت یک جامعه را برای توسعه یافتن متوقف می کند چرا که کودکان در آینده می بایست عهده دار مسئولیت‌های جامعه شوند و سلامت جامعه در گرو خانواده سالم است. کودکانی که می بایست در دوران سنی خود ابعاد رشد متعادل روانی و عاطفی و رفتاری و شناختی خود را پرورش دهند و همه استعداد‌های خود را به طور یکسان رشد دهند تمام دغدغه‌های ذهنی و فکری آنها امرار معاش شده است. در جامعه‌ای که نظارت کافی برای اجرایی شدن قوانین کار به عمل آورده نشود و یا بستر مناسبی برای رفاه نسبی خانواده‌های بی سرپرست و مسکین و عوامل تهدید کننده خانواده ایجاد نکنند، روز به روز شاهد رشد جمعیت کودکان کار خواهد بود.

منابع و مراجع

۲- ماده ۳۲ پیمان جهانی حقوق کودک می‌گوید: کودک باید در برابر هر کاری که رشد و سلامت او را تهدید می‌کند حمایت شود و دولت‌ها باید حداقل سن کار و شرایط کار کودکان را مشخص کنند.

- ۱- صفدری، ب.، "در ستایش تن‌آسانی، فیلیپ گدار"، چاپ اول، نشر کلاغ، تهران، ۱۳۹۱.
- ۲- انجل، و. "قانون بین‌المللی حقوق جوانان"، ترجمه تاج مزینانی و سطوتی. انتشارات نسل سوم، تهران، ۱۳۸۰
- ۳- روشن، م.، "نقد و بررسی تحولات دادرسی در حوزه بزهکاری کودکان و نوجوانان"، فصلنامه خانواده‌پژوهی، سال اول، شماره ۲۸۸، زمستان ۱۳۸۸.
- ۴- موسوی، ف.، "بررسی تطبیقی شرایط زنان و نوجوانان"، موسسه کار و تامین اجتماعی، تهران، ۱۳۸۵
- ۵- مهدوی مزینانی، ز. مزینانی، م.، "آسیب‌شناسی حقوق کار کودکان و نوجوانان در کسب و کارهای خانوادگی" فصلنامه خانواده‌پژوهی، سال هفتم، شماره ۲۰، تابستان ۱۳۹۰
- ۶- حقوقی قضایی باشگاه خبرنگاران، "قانون ایران در مورد کار کودکان چه می‌گوید؟" ۰۲ فروردین ۱۳۹۳
- ۷- قانون اساسی
- ۸- قانون کار